

Evlilik Felsefe Yapmaya Engel midir?

Is Marriage a Handicap for the Pursuit of Philosophy?

MELİKE MOLACI

Necmettin Erbakan University

Received: 10.05.2021 | Accepted: 26.12.2021

Abstract: The question “Is marriage a handicap for the pursuit of philosophy?” might seem strange at first and some might even argue whether it is a philosophical question at all. However, this “bizarre” question was asked to Stoic Musonius Rufus himself and while trying to answer it, the philosopher both referred to the other married philosophers whom he admired and founded many proofs on the fact that marital life is a philosophical life. When it comes to the Roman period and especially the late Stoicism, we can see that many questions similar to this question are discussed. Many urgent questions about everyday life are answered with philosophical grounds, and this approach makes it possible to understand the attitude of Rome and Roman Stoicism towards philosophy. In this study, through this question asked rhetorically, the views of Musonius Rufus and Hierocles on marriage are addressed and how a daily issue can be proposed as a philosophical way of life is discussed.

Keywords: Stoicism, marriage, oikeiosis, duty, Musonius Rufus, Hierocles.

Giriş

Filozoflarının yalnızlığı ve inzivaya yönelik övgüleri, spekülâtif, teorik ve yalıtılmış bir yaşamın yüceliği ve “büyük” filozofların bekar hayatları dik-kate alındığında evliliğin felsefeyle oldukça ilgisiz görünen bir mesele ol-duğu düşünülebilir. Aşkın ve dostluğun onca değerine rağmen, bir dostluk biçimi olan evliliğin bu denli az tartışılmış olması ya da öyle olduğunun dü-şünülmesi ise hayli şaşırtıcıdır. Kuşkusuz Sokrates’in “huysuz” eşi Ksan-tippe’yi bilmeyen yoktur; erkeklerle aynı sofraya oturduğu için ayıplanan Hipparkhia’nın Kinik Krates’le evli olduğu da bilinen bir gerçektir. Yine Kierkegaard ve Schopenhauer gibi filozoflar evlilikten bahsedip, onun etik ya da estetik değerini tartışır. Foucault *Cinselliğin Tarihi*’nde Helenistik dönem evliliğini ele alır ve bu dönemde ideal evlilik ölçütlerinin belirlendi-ğini ifade eder. Fakat yine de felsefe tarihlerinden hareketle evliliğin bir felsefe konusu olarak düşünüldüğü ve evlilik yaşamının bir yaşam biçimi olarak ele alındığını söylemek oldukça zordur. Hatta antik filozofların öğ-retilerinin yanı sıra yaşamlarını da aktaran ünlü doksografi yazarı Diogenes Laertios, tam da bu ve buna benzer anekdotları nedeniyle ciddiyyetten uzak ve güvenilir bulunur. Felsefenin “yüce” konularıyla ilgisiz görünen evlilik meselesi, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*’nde sıklıkla ele alınır. Di-ogenes Laertios, filozofların diğer kaynaklarda pek de bahsi geçmeyen ev-lilik hayatlarını, evlilik üzerine yazdıkları kitapları ve evlilikle ilgili az bili-nen öğütlerini aktarır.

Diogenes Laertios’ta genellikle evlilik hakkında kararsız kalmış ya da kiminle evleneceğini bir türlü kestiremez halde olan bir gence verilmiş bil-gece tavsiyeler ve evlilik hakkında söylenmiş özlü sözler bulunur. Burada bazı filozoflar evliliğin felsefeye ve erdemli bir yaşama engel olduğunu söy-lerler, bazıları ise onu en güzel birlikteliklerden biri olarak anarlar. Söz ge-limi Sokrates, “evlenmeli mi evlenmemeli mi?” diye soran birine, “hangisini yaparsan yap, pişman olacaksın” diye karşılık vermiş (1925a: II.33); Eretrialı Menedemos erdemli olmak için evlenmek gerektiğini söylemiş (II.128); Platon, Aristoteles, Antisthenes ve Stoacılar bilginin evlenmesini ve poli-tik yaşama katılmasını gerekli bulmuşlar (III.78; V.31; VI.11; VII.121); Hip-parkhia ve Krates’in evliliği, hiçbir şeye gereksinim duyulmadan yaşamının olanaklı olduğunu herkese göstermiş (VI.196); Sinoplu Diogenes hiçbir za-manın evlilik için uygun olmadığını söylemiş (VI.54) ve Epikouros bilginin

evlenip çocuk sahibi olmayacağını belirtmiştir (X.119).

Bunca filozofun evlilik üzerine düşünmüş olması, “evlilik felsefe yapmaya engel midir?” sorusunu sormak için makul nedenler sunar. Hatta soruyu tam da bu şekilde soran bir filozof bulunur. Stobaios’un *Eklogai*’sinde bu başlıkla yer alan bir konuşma Musonius Rufus’a atfedilir. Roma Stoası’nın Sokrates lakaplı filozofu Musonius Rufus “evliliğin felsefe yapmaya engel olup olmadığı” sorulduğunda bununla ilgili uzun bir konuşma yapar; “evliliğin başlıca amacı nedir?” diye soran öğrencilerine de uzun uzadıya cevap verir. Bunun yanı sıra evli, mutlu ve çocuklu Musonius, evlenmenin yararlarını ve birlikte yaşamının yol açacağı mutluluğu hem doğal yollarla temellendirir hem de bu duruma ilişkin çok sayıda örnek sunar (Stobaei, 1856: 3-7; 26-7; 3-7; 1894: 286-9). Musonius’tan yoğun şekilde etkilenmiş görünen Stoacı Hierokles evliliği ve bir eşle paylaşılan yaşamı yüce bir iyilik ve bir yükümlülük olarak görür (Stobaei, 1909: 502-7; 603-5). Musonius’un çağdaşı olan Seneca için evlilik aslında bir yüküttür; 104. *Mektup*’ta Sokrates’in eşinden ve çocuklarından kaynaklanan sıkıntılarla boğuşması, bilgeliğine ve sarsılmazlığına bir örnek olarak sunulur (1992: 104. 27). Musonius’un öğrencisi Epiktetos ise Kinik yaşam tarzını tartıştığı söylevinde bir Kinik için evlenmenin olanaksız olduğunu dile getirmesine rağmen (1928: III. 22) başka söylevlerinde evliliği olumlu (III. 19-20, 26-28). Son Stoacı Marcus Aurelius *Düşünceler*’de doğrudan evlilikten bahsetmese de, yakınlıkların ve akrabalıkların insan doğasının gereği olduğunu vurgular (2004: VII. 13). Ayrıca Stoacı İmparatorun Annia Galeria Faustina ile olan evliliğinin bereketli bir birliktelik olduğunu simgelemek üzere ilk çocuğunun doğumunun ardından sikke bastırıldığı bilinir (Barrett, 1982: 80). Yine evlilik konusunda hocası Epikouros’tan ayrılan Lucretius, *De Natura Rerum*’da evlilik bağına yüceltir ve evliliğin devletin istikrarı için gerekli olan bir ilişki olduğunu düşünür (1992: IV.1185-1280; V.1009).

Roma’da ve özellikle İmparatorluk Stoası’nda bu denli merkezi bir problem olarak görünen evlilik ve aile, erken ve orta dönem Stoacılıkta müstakil bir konu olarak ele alınmaz ve genellikle dostlukla ilişkisinde tartışılır. Bununla birlikte dostluk ilişkisinin etik ve politik yanı, pratiğe yönelik vurgusuyla dikkat çeken Stoacılığın her döneminde ısrarla vurgulanır. Felsefeyi “yaşama sanatı” olarak gören ve bu nedenle teoriden çok pratiğe

yönelen Stoacılar “doğaya uygun yaşamak” için gerekli olan erdemin biricikliğini teorik açıdan temellendirseler de onu olanaklı kılan tercihleri daima koşullarla ilgisinde değerlendirirler. Buna göre Stoa felsefesinde “doğaya uygun yaşamak”, akla ve erdeme uygun yaşamak anlamına gelir; insan, parçası olduğu akıl dolu evreni kendinde yineler ve akla uygun eylemleri bu büyük organizmayla uyum içinde yaşamasını sağlar. Akıl sahibi varlığa özgü biricik iyi, daima erdemi gözetererek eylemek ve erdemle dolu bir yaşam sürmektir. Bunun gerçekleştirilmesi için kuramların eyleme kılavuz olması ve ereğe ulaşmak için onların uygun şekilde kullanılması gerekir. Stoacılar için koşulsuz olarak seçilmesi gereken iyi ile daima reddedilmesi gereken kötü, doğaya uygunluğa göre belirlenir ve ne iyi ne de kötü olan her şey farksız olarak adlandırılır. Tercihin konusu olan farksızlar erdeme katkı sağladıkları oranda kişinin yaşamında bulunması gereken koşullara karşılık gelirler.

Farksızlar kuramıyla ilgisinde dostluk ya da evlilik ilişkisinin niteliği okulun tarihi boyunca farklı şekillerde ele alınır. Zenon’dan Marcus Aurelius’a değin “ideal” ve “gerçek” dostluk her zaman bilgiler arasında ortaya çıkan mutlak bir iyidir, oysa diğer insanlar için daima koşullarla ilgilidir ve tercihlere dayanır. Erken dönemde bilgelerin dostluğundan başka hiçbir yakınlık iyi addedilmez; okulun kurucusu Zenon, yalnızca bilgiler arasında ortaya çıkan dostluğun, toplumsal uyumla ve özgürlükle ilgili olduğunu düşünür (Athenaeus, 1927: 561d). Fakat orta ve geç dönem Stoacılar “ortalama” insana yönelik yükümlülükleri tartışırken toplumsal ve politik koşulları da hesaba katarlar; erken dönemin ideal konumlarını “sıradan” hale getirerek “ortalama” dostluğu konu edinirler ve onun türlerini tartışmaya başlarlar. Roma döneminde bilge ve budala gibi uzlaşmaz konumlar yerine ortalama insanın ahlaki gelişimi, gündelik yaşamı, kamusal ve özel görevleri üzerine düşünülür. Evlilik de bu yönelimden kaynaklanan bir mesele olarak filozofların tartıştığı konuların başında gelir. Bu dönemde evlilik, felsefi bir yaşamla ilişkisinde ele alınır ve ailenin devletin temeli olduğu söylenir. Evliliğin genellikle doğaya uygun bir birliktelik olduğu belirtilir ve aynı zamanda bir yükümlülük olduğu pek çok kuramla temellendirilir.

Roma döneminin başlıca sorunlarından biri olan evlilik konusu ve “evlilik felsefe yapmaya engel midir?” sorusu, bu yazının konusunu oluşturmaktadır. Kuşkusuz bu yazıda “evlilik felsefe yapmaya engel midir?” sorusu

retorik bir tarzda sorulmakta ve verilen yanıtların mahiyeti ele alınmaktadır. Bu soruya verilmiş yanıtlar, “evlilik övgüsü” olarak düşünülebilecek olsa da, bu çalışmanın amacı evliliğe övgü değildir. Bu çalışmada evliliği kurucu filozoflardan itibaren bir yaşam biçimi olarak gören Stoacıların ve özellikle bunu erken dönem kuramlarla temellendiren geç dönem düşünürlerden Musonius Rufus ve Hierokles’in düşüncelerinin tutarlılığını ve geçerliliğini tartışmak amaçlanmaktadır. Nitekim iki filozof da bu soruyu gerçekten sormuşlar, evliliğin felsefeye engel teşkil etmediğini çeşitli argümanlar aracılığıyla ortaya koymuşlar ve uygun evliliklerin doğasını tartışmışlardır. Bu sınırlar dâhilinde ilkin geç dönem bu iki Stoacının evliliği doğal bir birliktelik olarak nasıl temellendirdikleri, ardından da bir yükümlülük olarak onu nasıl benimsendikleri ele alınacaktır. Böylelikle felsefenin her zaman bir “yalnızlık” övgüsü olmadığı ve evliliğin de felsefi argümanlarla temellendirilebilecek alternatif bir yaşam biçimi olabileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Doğal Bir Birliktelik Olarak Evlilik

Stoa felsefesinde evlilik ve her türlü ilişki hem dürtülerle hem de yükümlülüklerle ilgilidir. Zenon’dan Marcus Aurelius’a değin kuşkudan muaf olan bir kuram, evliliğin doğal olduğunu ve bu yüzden “politik” bir yükümlülük olarak üstlenilmesi gerektiğini temellendirmeye hizmet eder. Pek çok çağdaş yorumcunun Stoa etiğinin başlangıcı ya da hareket noktası olduğunu iddia ettiği *oikeiōsis* kuramı, bütün yükümlülüklerde olduğu gibi evliliğin de doğal olduğunu temellendirmeye yarar. Buna göre her canlının ilkin kendini benimsediği, kendi yapısının farkında olduğu ve kendine uygun şeyleri alıp, doğasına aykırı olan şeylerden kaçındığı söylenir. Kendini sevmek, benimsemek ya da koruyup kollama şeklinde anlaşılması gereken *oikeiōsis*, Stoacılar göre canlı varlıkların ilk dürtüsüdür (Cicero, 1914: III.16; Laertios, 1925b: VII.84). Buna göre kendini benimsemek dürtüsü, doğanın her basamağında işlerlik gösterir. En ilkel organizmalardan en karmaşık varlıklara kadar her şey, kendi varlığını korumak ve sürdürmek ister.

Bununla birlikte akıl sahibi varlıklarda kendini benimsemek sadece bir başlangıç noktası olarak düşünülür. Nitekim Stoacılar için insan yalnızca akıl sahibi bir doğa varlığı değildir; o ayrıca toplumsal bir varlıktır: “Biz büyük bir beden organlarıyız. Doğa bizi aynı öğelerden ve aynı amaç için

yarattığından, hepimizi akraba yaptı; içimize karşılıklı bir sevgi yerleştirdi, bizi toplumsal yaptı” (Seneca, 1992: 95. 52). Stoacılara göre insanlar arasındaki bağlar hayvanlara nazaran çok daha sıkıdır; topluluklar, toplumlar ve devletler kurmak insan türüne özgüdür. Öyle ki insan olmak, hiçbir insanın birbirine yabancı olmadığını kabul etmeyi gerektirir (Cicero, 1914: III.62-3). Herkesin iyiliğini gözetmek ve ortak iyileri eşit şekilde paylaşmayı istemek “insansever”liğin gereğidir ve bu, doğası gereği herkesin birbirinin iyiliğini gözetmesi gerektiği anlamına gelir.

Toplumsal bir varlığın ahlaklı olmak için bu ilksel dürtüyü geride bırakması ve bunun yerine toplumsal yükümlülükleri yerine getirmesi gerekir. Stoacılara göre ilksel dürtü zaman içerisinde gelişir ve kişi yükümlülüklerinin farkına varır. Aklın yetkinleşmesiyle birlikte görünüşte ya da sözde iyi olan şeylere yönelik ilk dürtü, gerçek iyilere, akla uygun eylemlere ve topluluk olma bilinciyle davranmaya evrilir. Marcus Aurelius üç türlü ilişki içinde olduğumuzu söyler: “bizi sarmalayan şeyler ve bedenimiz”, “her şeyin kaynaklandığı tanrısal neden” ve “çevremizde yaşayan insanlarla olan ilişkilerimiz” (Aurelius, 2012: VII.55). Fakat Marcus Aurelius için ne bizi sarmalayan şeyler ve bedenimiz ne de her şeyin kaynaklandığı tanrısal nedenle olan ilişkimiz, toplumsallıkla ilgilidir; bunlar doğal bir varlık olduğumuzu ve bizi var eden nedenlerin tanrısal olduğunu fark etmek anlamına gelir. Bu nedenle bunların basit yükümlülükler olduğu söylenir. Toplumsal bir varlık olmak akıl sahibi olmamızdan kaynaklansa da bizim için asli olan insanseverliktir:

Eğer bütünün yalnızca bir parçası olduğunu söylersen, bu; henüz insanları bütün yüreğinle sevmeyi öğrenmediğin, iyiliği iyilik etmek için yapmaktan sevinç duymadığın, başkalarına iyilik ederken, bunu kendine iyilik ettiğin inancıyla değil, basit bir görev olarak yaptığın anlamına gelir. (Aurelius, 2012: VII.13)

O halde bütün varlıkların ilk yöneliminin temeli olan *oikeiōsis*, aklın gelişmesiyle birlikte toplumsallaşır ve toplumun bağlayıcı erdemi olan adaletin ortaya çıkmasını sağlar. Kendini benimsemek zamanla ortak iyileri bilmeyi sağlar ve onları paylaşmayı gerektiren erdemler ortaya çıkar. “Yararları ve zararları paylaşmak” ya da “herkese değerine göre dağıtmanın bilgisi” olarak tanımlanan adalet, insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkar. Erken dönem düşüncede “paydaşlık” ve “ittifak” kuşatıcı bir erdem olan adaletin

alt türleri arasında sayılır. Bir toplumdaki eşitliğin bilgisine sahip olan insan, iyileri herkesle paylaşma ve herkesle ittifak kurma eğiliminde olur (Stobaei, 1884: 61; 108).

Bu yüzden özellikle Roma Stoasında insanlar arasındaki birliği ve toplumu korumanın öncelikli olduğu söylenir. Cicero, topluluğa güdümlü olan yükümlülük türünün bilgi yoluyla edinilenlerden önce geldiğini söyler (1913: I.160). Bu öncelikle kamusal işleri yerine getirmenin gerekli olduğunu gösterir. Kamusal yaşam, erken dönem Stoacıların olanaklı yaşam biçimlerinin mahiyetine ilişkin açıklamalarında belirginleşir. Stoacılar “krallık”, “politika” ve “bilgiye adanmış bir yaşam” olmak üzere belli başlı üç yaşam biçimi olduğunu söylerler (Stobaei, 1884: 109). Buna göre insanlar birbirlerini korumak ve savunmak için doğarlar, bu nedenle bilgenin yönetime katılmak istemesinden daha doğal bir şey olamaz (Cicero, 1914: III.68). Haliyle bilge yönetici akla uyup politik yaşama katılacaktır; bu yaşam ise evlilik ve çocuk sahibi olmayı içerecektir. Buna gerekçe olarak da bunların doğası gereği akıl sahibi, toplumsal ve birbirine düşkün olan canlılara uygun olduğu ileri sürülmektedir (Stobaei, 1884: 109). Bununla birlikte Stoacılara göre evlilik ve çocuk sahibi olmak bilgenin ne kendi saygınlığını sürdürmesine ne de devletini onurlandırmasına hizmet eder (Stobaei, 1884: 94). Erken dönem düşüncede evlilik sadece doğal olduğu için istenir ve doğayı izleyen insanın üstlenmesi gereken bir yükümlülük olduğu için savunulur. Erken dönem düşüncenin ileri sürdüğü argümanları nispeten yineleyen Musonius, evliliğin doğal olduğunu şöyle temellendirir:

Eğer doğaya uygun şeyler varsa, evlilik kesinlikle bunlardan biridir. Zira insanı yaratan, ırkımızı erkek ve dişi olarak ikiye bölüp, her bir varlığa güçlü bir birliktelik ve birleşme arzusu verirken erkeğin kadına, kadının da erkeğe sürekli özlem duymasından başka neyi amaçlamış olabilir? İkisinin birlikte yaşayıp beraber çalışmalarının ve çocuk sahibi olup onu birlikte yetiştirmelerinin, türümüzün devam etmesi için gerekli olduğu açık değil midir? (Stobaei, 1856: 4-5)

Topluluk halinde yaşamaktansa herkesin kendi çıkarını gözetmesi gerektiği iddiası, insanın vahşi bir hayvandan farkı olmadığını söylemek anlamına gelir. Oysa insanın kıyaslanması gereken bir hayvan varsa, bunun arı, karınca ya da leylek olduğu söylenir (Cicero, 1914: III.63). Birlikte yaşayan ve türü için fedakârlık yapan böylesi hayvanlar, hemcinsleriyle birlikte or-

tak görevleri üstlenirler ve hep birlikte çalışırlar. Bu yüzden bütün hayvanlardan üstün olan insanın, kendi türünü, devletini düşünmesi ve evini koruması gerekir. Musonius'a göre:

Evini korumak için yapılması gereken ilk şey evliliktir. Kim evliliği yok ederse, evini, devletini ve insan ırkını yok eder. Çünkü üreme olmazsa insan ırkı yok olur, adil ve yasal bir evlilik olmazsa da üreme olmaz. Açıktır ki aileler ve devletler yalnızca kadınlardan ya da erkeklerden oluşmaz, onların birlikteliği bunları var eder. Kadın ve erkeğin birlikteliğinden daha gerekli ve daha uygun bir ortaklık bulunmaz. (Stobaei, 1856: 5)

Musonius'a göre evliliğe çağıran bir tek doğa değildir; onun ne kadar yüce ve değerli olduğu, insanların taptığı büyük Tanrıların onu gözetmesinden de bellidir. Afrodit, Eros ve Hera gibi yüce Tanrılar evliliği koruyup gözetirken Tanrılara hizmet etmeyi bilen dindar filozofun, Tanrıları önemsememesi ve evliliği felsefeye engel olarak görmesi saçmadır (Stobaei, 1856: 6-7). Zaten hem Musonius hem de Hierokles, örnek alınması gereken filozofların evlenmeyi tercih ettiklerini ve herhangi bir engel olmadıkça bizim yükümlülüğümüzün de bu olduğunu söylerler. Musonius büyük filozofların evlilik hayatlarıyla herkese örnek olduklarını düşünür:

Bir kadınla evli olmak Pythagoras, Sokrates ya da Krates'e engel olmadı, zaten en iyi filozofların da onlar olduğu kabul edilir. Krates'in ne bir evi ne de malı mülkü vardı, buna rağmen evlenmişti; başlarını sokacak bir yuvaları olmadığı için karısı ve o, günlerini ve gecelerini Atina'nın halka açık mekânlarında geçirirlerdi. Öyleyse evleri ve hatta hizmet edecek köleleri olan bizler, evliliğin felsefe yapmaya engel olduğunu nasıl söyleyebiliriz? (Stobaei, 1856: 4)

Felsefe yapmaya engel olmak bir yana yaşamı kolaylaştıran evlilik, çiftlerin bedenleri de dâhil her şeyde ortaklaştığı mükemmel bir uyum olarak düşünülür. Hastalıkta ve sağlıkta birbirini gözetken çiftler, kusursuz bir sevgiyle birbirlerine bağlanırlar. Musonius'a göre erdeme doğal bir eğilimi bulunan ruhlar, evliliğe en uygun olanlardır. Bu nedenle ölçüyü, uyumu ve erdemi gözetken ve bunlara doğaları gereği yatkın olan filozoflar, doğal olarak kendilerine benzeyen ruhlarla dost olmak, onlarla bir arada yaşamak isterler. Bu ise erdemli kadınlar ile erkeklerin birlikteliğinin mükemmel olması anlamına gelir. Zira Musonius kadınların erdeme yatkınlık bakımından erkeklerden farklı olmadığını düşündüğü için onların da felsefe yapmaları ge-

rektiğini söyler (Stobaei, 1884: 244-7). Bu haliyle iki filozofun evliliği birlik-teliklerin en güzeldir.

Musonius gibi Hierokles de evliliğin doğal ve tanrısal olduğunu benzer argümanlarla ortaya koyar. Bunun yanı sıra Hierokles, onun pratik açıdan da yararlı olduğunu kanıtlamak ister. Bunun için özel alan ile kamusal alanı birbirinden ayırır ve haneyle ilgili işleri üstlenecek olan kadının, erkeğin hayatını oldukça kolaylaştıracağını ve yeri geldiğinde erkeğe özgü olduğu düşünülen işleri de üstlenen kadının ailesine katkı sağlayacağını düşünür. Doğal ve tanrısal olduğu açık olan evlilik, kişiye yarar ve kazanç sağladığı için toplumsal yaşam bakımından da değerlidir. Söz gelimi evliliğin amaçlarından biri ve meyvesi olan çocuklar, elimiz ayağımız tutarken tüm işlerimize yardım eder ve yaşlılığımızda eğer ihtiyaç duyarsak bize bakarlar. Aile bireylerimiz iyi günlerimizde sevincimizi paylaşır, kötü günlerimizde ise bizimle dertlenip üzüntümüzü hafifletirler: “Eşimiz her şeyden önce dışarıda karşılaştığımız zorlukları hafifletir, tesellileri bizi yatıştırır ve uyarıları iyi hissetmemizi sağlar. Ayrıca zihnimizde yer eden can sıkıcı şeyleri de o unutturur” (Stobaei, 1909: 504).

Yükümlülük Olarak Evlilik

Kişi için doğal, tanrısal, yararlı ve kazançlı olan evlilik, aynı zamanda toplumsal bir yükümlülüktür. Stoa felsefesinde “yaşamı izleyen ve makul bir şekilde açıklaması yapılabilen şey” (Stobaei, 1884: 85; Laertios, 1925b: VII.107) olarak tanımlanan yükümlülük, doğanın yerleşik düzenine kendinde uygun olan etkinlikleri ifade eder. Akıl yapılmasını buyurduğu şeyler olan yükümlülükler ikiye ayrılır. İlk akıl sahibi bir varlık olmamız nedeniyle, doğamıza uygun olan yükümlülükleri üstlenmemiz gerekir. Uygun davranış olarak da adlandırılan ilk tür yükümlülükler ebeveynlerini, kardeşlerini ve vatanını onurlandırmak ile dostlarla beraber yaşamak gibi şeylerdir. Ayrıca akıl sahibi varlığın evlenmek ve kamu işlerine katılmakla da yükümlü olduğu söylenir. Bunun yanı sıra tam yükümlülük ya da doğru davranışlar olarak adlandırılan ikinci tür yükümlülükler, akıllı doğamızı aşarlar; bunlar yalnızca doğaya uygun yaşama ereğini gerçekleştirmiş olan bilgenin eylemlerini ifade ederler. Tam yükümlülükler iyiyle yani erdemle ilgilidirler ve uygun davranışın yetkin hale gelmesiyle ortaya çıkarlar:

Tam yükümlülükler aklı başında ve adil olmak gibi erdeme uygun olan etkinliklerdir. Evlenmek, kamu işlerine katılmak, diyalektikle ilgilenmek gibi şeyler tam yükümlülük değildirler, onlar mükemmel yükümlülükler olarak da adlandırılmazlar. (Stobaei, 1884: 85)

Buna göre insanların en asili olan bilge, neylerse “doğru” eyler; diğer insanlar ise yükümlülüklerine “uygun” şekilde davranırlar. Kuşkusuz ortalama insan da eşini ve çocuklarını sever, ebeveynlerine hürmet gösterir ve vatani uğruna savaşır, ancak bu davranışları yükümlülükler dâhilinde yapar. Oysa aynı şekilde davranan bilge bunu yükümlülükle değil, tam yükümlülükle yapar. Bununla birlikte evlilik kendinde doğru davranış değildir; o, aklı başında, adil, ölçülü ya da cesur eylemlerden farklıdır. Ancak bilgenin bütün eylemleri yetkin ve bilgelikle gerçekleştirilmiş olduğu için, evlilik yalnızca bilge için mükemmel olabilir. Benzer şekilde yalnızca “asil insanlar çocuklarıyla iyi geçinirler” (Stobaei, 1884: 113).

Kendinde uygun davranış olduğu için hem bilgeye hem de ortalama insana uygun olan evlilik, amacı ve sonucu bakımından diğer yükümlülüklerle yakından ilgilidir. Musonius Rufus evliliğin amacının yalnızca çocuk sahibi olmak olmadığını, önemli olanın ortak bir yaşam kurmak olduğunu söyler. Evlilik karşılıklı uyumu, ölçüyü ve adaleti mümkün kılar (Stobaei, 1894: 32). Hierokles’e göre akrabalarından destek ve yakınlık görmek yaşama katlanmak için zorunludur; ne var ki eşimizden daha sevecen ve çocuklarımızdan daha yakın hiç kimse yoktur (Stobaei, 1909: 508). Bunun yanı sıra evlenip çocuk sahibi olmak, ait olduğumuz devletin devamlılığı için gereklidir. Her iki Stoacı için de yasa yapıcıların asli amaçlarından biri hane sayısını artırmaktır. Devletler güçlerini arttırmak ve sürekliliklerini sağlamak için nüfusu arttırmayı amaçlarlar; bu nedenle yasal birliktelikleri ödüllendirir, gayri meşru ilişkileri de yasaklarlar. Bununla birlikte Musonius yalnızca haz uğruna sürdürülen ilişkileri, evli insanlar arasında bile kurulsa, yanlış ve yasaya aykırı olarak değerlendirmek gerektiğini söyler (Stobaei, 1894: 286). Benzer şekilde Seneca, bilgenin eşine tutkuyla değil, düşünüp taşınarak yaklaşması gerektiğini ifade eder. O, dürtüsüne egemen olmalı ve hazı amaçlamamalıdır. Zira kişi, eşi bile olsa, birine tutkuyla yaklaşırsa, bu tutkusu onu başka eşler aramaya ve gayri meşru ilişkiler içinde bulunmaya zorlar (Vottero, 1998: V27). Bu haliyle Stoacılar doğaya uygun meşru ilişkilerde

amaçlananın haz olmadığını, doğal olanın üremeye yönelik eylemler olduğunu düşünürler. Bunun nedeni hayvanlar için doğal olan hazzın akıl sahibi varlıklar için ilksel dürtü olmamasıdır. Zaten yukarıda bahsi geçen Stoacı *oikeiōsis* kuramının hareket noktası ereği haz ile özdeşleştiren Epikourosçu etiğe karşı çıkmaktır. Buna göre Stoacılar hazzın varlığını reddetmeseler de onun ilke oluşuna karşı çıkarlar. Nitekim Cato'ya göre:

[Stoacılar] yavruların hazzı ve acıyı hissetmeden önce kendileri için iyi olana yöneldiklerini ve bunun aksi olandan kaçındıklarını ileri sürerler, öyle ki kendi yapılarını gözetmeselerdi ve yıkımdan korkmasalardı böyle olmazdı. Ayrıca kendilerinin farkında olup, kendilerini sevmeselerdi herhangi bir şeyin peşine de düşmezlerdi. Öyleyse harekete geçmeyi sağlayan ilkenin [ilk dürtünün] kendini sevmek olduğu görülmektedir. Stoacıların çoğu, hazzın doğanın ilkeleri arasında sayılmasına karşı çıkarlar [...] Zira doğa, arzusun ilk nesneleri arasına hazzı yerleştirseydi, pek çok iğrençlik ortaya çıkardı. (Cicero, 1914: III. 16-17)

O halde hazzı amaçlayan her türlü ilişkiye engel olunması gerekir; bu ise akla ve doğaya aykırı olan bütün etkinlikleri ruhtan söküp atan Stoacı tutkular kuramıyla ilgilidir. Stoa etiğinde tutkulardan biri olarak görülen haz, her ne türde olursa olsun akla ve doğaya aykırıdır. Akli olanı aşan ve bu nedenle ruhsal dengeyi bozan tutkular, insanı yanlış yargılar vermeye ve ahlaki hatalar yapmaya sürükler (Stobaei, 1884: 88). Bu nedenle Musonius'a göre evlilik dışı ilişkilerin her türü ahlak dışıdır; zina ya da eşcinsellik doğaya aykırıdır. Doğuştan gelen ve ruhun bir bölümünü oluşturan üreme yetisi, canlı varlıkların doğal eğilimlerinin bu yönde olduğunu gösterdiği için evlilik içi cinsel ilişki, çocuk yapmaya yönelik olmadığı müddetçe bir aşırılık olarak düşünülür. Bu noktada doğaya uygun cinsellik, amacı çocuk sahibi olmak olan bir etkinliktir ve bu ilişkide ortaya çıkan haz tali bir üründür. Amacı haz olan her türlü ilişki gibi cinsel ilişki de Stoacılar için kötüdür, burada cinselliğin sınırı üremez; neslin devamlılığı hem bireye hem de ait olduğu topluma yararlı olduğu için tercih edilmektedir.

Tutkulara yönelik bu katı tutum okulun tarihi boyunca sürdürülür, fakat erken dönem düşüncede aşk ile cinsellik; haz ile dostluğun yol açtığı sevinç birbirinden özenle ayrılır. Cinsellik nesnesi beden, beklentisi cinsel birleşme olan bir arzudur; gerçek aşkın nesnesi ise ruhtur ve o kendinde

dostluktur (von Arnim, 1964, III.180-1; Laertius, 1925, VII.113; 130). Fiziksel güzelliğe dayanan cinselliğin elde etmek istediği haz ya da onun yaratabileceği kıskançlıklar ruhun çalkalanmasına neden olur. Bu haliyle cinsel arzular ve anlık hazlar ruhun hâlihazırdaki uyumunu bozar; ayrıca cinsel nesneye yönelik bitimsiz arzular, sürekli bir huzursuzluk kaynağı olur ve gelecekteki ruh dinginliğini de yok eder. Bilge olmayanlar için hazzı amaçlayan her türlü ilişki tehlikelidir ve bu yüzden yasaklanır. Bununla birlikte erken dönem Stoacılar ruh dinginliğine erişmiş olan bilgenin, hiçbir tutkuya kapılmayacağını iddia ederler ve cinselliğin bilge için olanaklı olduğunu söylerler. Buna göre bilge için cinsel ilişki tutkuyla ilgili bir etkinlik değildir; erdemli yaşama katkı sağladığı ölçüde tercih edilen farksızlardan biridir (Stobaei, 1884: 115).

Bilgenin bu konudaki muafiyeti Roma Stoasında dikkate alınmaz. Geç dönemin hiçbir filozofunda çocuk sahibi olmayı amaçlamayan cinselliğin olumlanmasına rastlanmaz. Bu durum evlilik yükümlülüğünün çocuk sahibi olma yükümlülüğünden ayrı düşünülmediğini gösterir. Her ne kadar Musonius, evliliğin yegâne amacının üreme olmadığını söylese de, uyum için evliliğin gerekli olduğunu açıkça temellendiremez. En yakın ilişkinin eşler arasında olduğunu ortaya koyarken verdiği örnekler, en yüce dostluğun eşler arasında kurulduğu iddiasına dayanır (Stobaei, 1894: 6-7). Ne var ki, erken dönem düşüncede en yüce dostluk gerçekten bilge olanlar arasında ortaya çıkar. Kendinde iyi olan yegâne dostluk, bilgiler toplumunda bulunur; uyum, istikrar, iyilik, adalet ve özgürlük ancak bu toplumda gerçekleşir. Ayrıca bu dostluklar birbirleriyle kıyaslanamaz. Zira bütün bilgiler birbirinin dostudur ve bilgelik derece kabul etmez; bir bilgenin bilge olmak bakımından diğerinden hiçbir farkı bulunmaz. Bu nedenle bilgiler arasında farklı dostluklar olanaklı olsa da bir dostluk diğerinden daha yüce ya da daha iyi olamaz.

Roma Stoasında evlilik ve özellikle çocuk sahibi olmak, toplumsal bağları güçlendirmeyi ve diğer yükümlülükleri yerine getirmeyi sağlar. Roma'da çekirdek aile, devletin temeli olduğu kadar büyük ailelerin de ihtiyaç duyduğu bir kurumdur. Hierokles evliliğin ve üremenin ebeveynlerimize olan yükümlülüğümüzü yerine getirmekle ilgili olduğunu belirtir:

Aslında üreme, annemize ve babamıza olan minnetimizin göstergesidir, zira onlardan önce ölürsek arkamızda bıraktığımız çocuklar, büyüklerinin bakıcısı

olurlar; torunlarının ilgisine ve bakımına layık olan bir dede ne de hoştur öyle. O halde ilkin çocuk yaparak kendi ebeveynlerimize şükranlarımızı sunmuş oluruz, böylece bizi dünyaya getirenlerin dualarına ve ilgilerine ortak oluruz. (Stobaei, 1909: 604)

Buna göre evlenmek ve çocuk sahibi olmak, bizi dünyaya getirenlere ve ayrıca dostlarımız ile akrabalarımıza da şükranlarımızı sunmanın bir aracıdır. Bu nedenle akrabalarını ve dostlarını seven birinin evlenmesi ve çocuk sahibi olması uygundur. Bu noktada Hierokles'in düşünceleri öncel düşüncelerden farklılaşır. Erken dönem Stoacılar, evlenmenin ve üremenin doğal olduğu için üstlenilmesi gereken bir yükümlülük olduğunu savunurlar; ne var ki Hierokles toplumun devamlılığını sağlamak için böyle davranmamız gerektiğini düşünür. Yine erken dönem Stoacılar yerel aidiyetleri ve belli bir devletin yurttaşı olmayı önemsemezler, bunun yerine insanseverliği ve dünya yurttaşlığını vurgularlar. Oysa Hierokles bunların yanı sıra vatanseverliği ön plana çıkarır ve bir devletin varlığının yurttaşlara bağlı olduğunu söyler. Dahası, "kişinin sadece şimdiyi değil, geleceği de düşünmesi ve kendi devletini çorak bir tarla gibi bırakmak yerine çocuklarından doğacak umutlarla yeşertmesi gerekir" (Stobaei, 1909: 607).

Bu haliyle evlenmek ve çocuk sahibi olmak, önce anne babamıza, sonra akrabalarımıza ve toplumumuza, son olarak da devletimize olan yükümlülüğümüzün gereği olarak düşünülür. Bu sıralama evliliği hem doğal olan ilk dürtüyle hem de diğer yükümlülüklerle ilişkilendirmeyi sağlar. Hierokles meşhur "eş merkezli çemberler" analojisinde yükümlülüklerin nasıl geliştirilmesi gerektiğini anlatır ve eş merkezli yükümlülük çemberleri, *oikeiōsis*'in nasıl toplumsal hale geleceğini gösterir. Buna göre iç içe geçmiş çok sayıda eş merkezli çemberi düşündüğümüzde en küçük çaplı çember, ilk dürtüye yani kendini benimsemeye karşılık gelir; bu çemberde her bir insanın kendi zihni, bedeni ve bunlarla ilgili şeyler bulunur. Bunu kuşatan ikinci çemberde ebeveynlerimiz, kardeşlerimiz, eşimiz ve çocuklarımız yer alır. Bunun ardından amcaların, dayıların, teyzelerin, halaların, büyükannelerin, büyükbabaların, kuzenlerin ve yeğenlerin bulunduğu çember gelir. Dördüncü sırada diğer bütün akrabaları kuşatan bir çember bulunur. Daha sonraki çemberlerde sırasıyla komşular ve ait olunan topluluk, toplum, hemşeriler ve aynı devletin sınırları içinde yaşadığımız yurttaşlar yer alır. Bütün çember-

leri kuşatan, merkezden en uzak ve en geniş çaplı çember ise bütün insanları kapsar (Stobaei, 1909: 671).

Hierokles'in ikinci çemberi genel olarak aileyi ve özellikle evliliği içerir. Bu haliyle eş ve çocuklar, kişiye en yakın, kendisinden sonra ilk benimsemesi gereken varlıklar olarak düşünülür. Hierokles için yükümlülükleri yerine getirirken bu sıra gözetilmelidir, zira doğanın ve aklın buyurduğu sıra budur. Bunları etraflıca düşünen makul bir insan, her çemberin gerektirdiği yükümlülükleri göz önünde bulundurarak en geniş çemberden başlamalı ve çemberleri merkeze doğru toplayarak, en kapsayıcı çemberde içerilen öğeleri adım adım önceki çembere aktarmalıdır:

Birinin ebeveynlerini ve kardeşlerini, ailesi [eşi ve çocukları] gibi sevmesi [...], ayrıca yaşça büyük olan akrabalarını büyükanne ve büyükbaba gibi [görmesi], amcalarına ya da teyzelerine de [böyle davranması], yine kendiyi aynı yaşta olanları kuzeni, kendinden genç olanları da yeğeni gibi görmesi mümkündür. (Stobaei, 1909: 671)

Bu analojiye göre evlilik ve aile söz konusu olduğunda makul bir insanın yapması gereken, eşini ve çocuklarını ilk çemberde bahsi geçen şeylerle eşit hale getirmektir. Yani kişi kendini nasıl benimsiyor, seviyor ve koruyorsa, eşini ve çocuklarını da aynı ölçüde benimsemeli, sevmeli ve korumalıdır. Bu, diğer çemberlerde yer alan yakınlıklara nazaran çok daha kolay ve doğaldır. O halde evlenmek ve çocuk sahibi olmak, yükümlülüklerini bilen ve bunları yerine getirmek için çabalayan insanların yapacakları işlerdir. Makul bir şekilde açıklaması yapılabilen bir şeyin de felsefe yolunda ilerleyen insanın üstlenmesi gereken bir şey olduğu açıktır.

Evliliğin filozofa en uygun yaşam biçimlerinden biri olduğunu dile getiren Musonius, hiçbir şeyin bizi felsefeden alıkoyamayacağını da söyler. Zira Tanrının yasası adil, dürüst, işe yarar ve ölçülü olmayı; sıkıntıların ve hazların üstesinden gelmeyi, her türlü fesatlıktan ve kötülükten arınmayı buyurur. Yani Zeus'un yasası insana iyi olmasını buyurur; iyi olmak ise filozof olmakla aynı şeydir. Zira elimiz, ayağımız ya da bedenimizin başka bir parçası değil, zihin dediğimiz o küçücük ruh parçası ilgilenir felsefeyle. Kişi iyi bir zihne sahipse, onu kullanmasına ve yapılması gereken üzerine düşünmesine hiç kimse mâni olamaz. Bunları yapmak zaten felsefeyle ilgilenmektir; bunun için eski püskü bir harmaniye sarınmak, tuniksiz dolanmak, saçları uzatmak ya da çoğunluğun sergilediği davranışlardan sapmak yersizdir

(Stobaei, 1856: 94). Bir başına yaşamak ve toplumsal yükümlülükleri savsaklamak gerçek filozofların değil, filozof geçinenlerin yapacağı bir şeydir. Çoğunluktan farklı olmak adına evliliği reddetmek, aslında farklı olmak değil, doğaya aykırı olmaktır. Bunun için Tanrının, doğanın ve aklın buyruklarını dinleyen bir filozof, kendisi gibi olan biriyle yaşamını birleştirdiğinde bir yandan en mükemmel uyumu tesis edecek, öte yandan doğanın buyruklarını da yerine getirmiş olacaktır.

Sonuç

Erken dönem Stoacılar insanın toplumsal bir varlık olmasını özel yakınlıklarla değil, genel olarak dostlukla bir arada ele alırlar. Nitekim bir yaşam ortaklığı olan dostluk, yaşamla ilgili meselelerde fikir birliğine varan insanların birlikteliğine işaret eder. Bu haliyle yakın çevremizle kurduğumuz ilişkiler yakınlık, akrabalarımızla olan ilişkilerimiz ise ailevi dostluk olarak düşünülür. Bunun yanında tercihe dayanan bir dostluk bulunur ki bu, akranlarımızla kurduğumuz ilişkidir ve “iyi” dostluk budur. Erdemli ve eşit insanların ruhsal uyumunun sonucu olan bu ilişki, her türlü çıkardan yoksundur ve kendinde dostluktur. Oysa kendisi için değil de, başka bir şey için, söz gelimi ebeveynleri ya da devleti onurlandırmak için kurulan dostluk ilişkileri, kendinde iyi değildir. Erken dönem Stoacılar için bu tür dostluklar, farksızdır, erdeme katkı sağladığı oranda tercih edilen şeylerdir. Bunlar ortak yarara ya da herkese ve her şeye yönelik olan doğal eğilime karşılık gelirler.

Erken dönem düşüncede dostluğun bir türü olan evlilik, tam da bir tür dostluk olduğu için, insanın doğasına uygun bir ilişkidir ve erdemli bir yaşama katkı sağladığı oranda tavsiye edilir. Evlilik erdemli olmaya yarayacaksa ve felsefeden alıkoymayacaksa tercih edilmelidir. O olanaklı yaşam biçimlerinden yalnızca biridir; mutlu olmak için evli ve çocuklu olmak zorunlu değildir. Politik bir yaşamı tercih edecek olan bilge evlenir. Ne var ki, diğer bütün ilişkilerde olduğu gibi evlilik kişiyi haz, korku, öfke, özlem ya da kıskançlık gibi tutkulara sürükleyip doğru yoldan çıkmasına neden olacaksa reddedilmelidir. Hatta bilge olmayan ama bilgelik yolunda olan insan, henüz tutkularını dizginleyemeyeceği için evlenmemelidir. Bu haliyle erken dönem için “evlilik felsefe yapmaya engel midir?” sorusu retorik bir soru değildir.

Bununla birlikte Musonius ve Hierokles, erken dönem görüşlerle tutarlı bir evlilik savunusu yaparlar. Bu filozoflar için ilk dürtünün peşi sıra ortaya çıkan aileyi benimseme ve yükümlülük çemberlerinin ilkinin kuşatan ikinci küçük çember, evliliği hem doğal hem de toplumsal bir gereklilik olarak temellendirmeyi sağlar. Geç dönem Stoacıların evliliğe yönelik övgüleri, dürtüyle yükümlülük arasındaki ilişkinin doğasını açığa çıkarır; özel bir yakınlık olan evlilik, diğer ilişkileri anlamamızı ve bütün yakınlıklarımızı eşimiz ve çocuklarımıza duyduğumuz yakınlıkla kıyaslamamızı sağlar. Ayrıca bu filozoflar, eşler arasında tutkunun bulunmaması gerektiğini ısrarla belirterek erken dönem dostluk kuramını izlerler.

Musonius ve Hierokles'in evlilik övgüsü, oldukça elverişli, anlaşılabilir ve makbul bir hamledir. Evliliğin felsefi bir problem olarak tartışılması, gündelikle ilgili diğer meselelerin, söz gelimi beslenme, barınma, giyinme ya da toprakla ilgilenme gibi konuların bir ayağıdır. Gündelik meselelerin felsefi birer problem olarak tartışma konusu yapılması Roma'da felsefenin kabul görmesi için elzemdir. Romalı Stoacılar ait oldukları toplumun yapısına uygun ve değerlerine aykırı olmayan bir anlayışı savunmak ve felsefenin Roma'da kabulünü kolaylaştırmak için erken dönemin tepki çeken kuramlarını yumuşatma ihtiyacı hissetmişlerdir. Ortodoks kurama ilişkin pek çok düzeltme ve uyarılama, Stoacılığa Roma elbisesi giydirmek içindir. Erken dönemin bilgelik, yükümlülük, bilgi ya da erdemle ilgili pek çok katı kuramı, bu dönemde koşullara bağlanır. Söz gelimi erken dönem Stoacılar hakikat için tek bir ölçütün yeterli olduğunu düşünürler, oysa ilerleyen dönemlerde ya ölçüt sayısı arttırılır ya da geçerli olan ölçüte "bir engel olmadığı" gibi bir ekleme yapılır. Zaten evlilik söz konusu olduğunda Hierokles de bir engel olmadığı müddetçe evlenmek gerektiğini söyler.

Musonius ve Hierokles'in evliliğe yönelik övgülerini Roma'nın toplumsal yapısıyla birlikte düşünmek ve pratik Roma zihninin acil gereksinimlerine uygun önerilerin bunlar olduğunu dikkate almak gerekir. Ortodoks düşüncede olanaklı yaşam biçimlerinden yalnızca biri olan evliliğin, bu dönemde ideal ve felsefi bir yaşam tarzı olarak önerilmesi ve yüceliğinin bunca argümanla temellendirilmesi bu ihtiyaçtan kaynaklanır. Son tahlilde evliliği öven ve benimseyen bu iki filozof öncelleriyle tutarlıdır, kendinde evlilik felsefe yapmaya engel değildir; ne var ki felsefe yapmak için evlilik zorunlu değildir.

Kaynaklar

- Athenaeus. (1927). *The Deipnosophists*. (Trans. C. B. Gulick). Cambridge: Harvard University Press.
- Aurelius, M. (2012). *Düşünceler*. (Çev. Ş. Karadeniz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Barrett, D. S. (1982). *Greek and Roman Coins in the University of Queensland*. St. Lucia: University of Queensland.
- Cicero. M. T. (1913). *On Duties*. (Trans. W. Miller). Cambridge: Harvard University Press.
- Cicero, M. T. (1914). *On Ends*. (Trans. H. Rackham). Cambridge: Harvard University Press.
- Epictetus. (1928). *Discourses Books 3-4, Fragments the Encheiridion*. (Trans. W.A. Oldfather). Cambridge: Harvard University Press.
- Epictetus. (1998). *Discourses Books 1-2*. (Trans. W. A. Oldfather). Cambridge: Harvard University Press.
- Foucault, M. (2010). *Cinselliğin Tarihi*. (Çev. H. Uğur Tanrıöver), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2020). *İtirazlara Cevaben Evlilik Üzerine Muhtelif Gözlemler: Bir Kocanın Kaleminden*. (Çev. N. Beier). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Laertius, D. (1925a). *Lives of Eminent Philosophers 1-5*. (Trans. R.D. Hicks). Cambridge: Harvard University Press.
- Laertius, D. (1925b). *Lives of Eminent Philosophers 6-10*. (Trans. R.D. Hicks). Cambridge: Harvard University Press.
- Lucretius. (1992). *On the Nature of Things*. (Trans. W. H. D. Rouse). Cambridge: Harvard University Press.
- Schopenhauer, A. (1931). *On Women* (Trans. J. Godfrey). New York: Felshin.
- Seneca, L. A. (1992). *Ahlâki Mektuplar*. (Çev. T. Uzel), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Stobaei, I. (1856). *Florilegium*. (Ed. A. Meineke). Lipsiae: B.G. Teubner.
- Stobaei, I. (1884). *Anthologium Volume II*. (Eds. C. Wachsmuth & O. Hense). Berlin: Apud Weidmannos.
- Stobaei, I. (1894). *Anthologium Volume III*. (C. Wachsmuth & O. Hense. Eds.). Berlin: Apud Weidmannos.

- Stobaei, I. (1909). *Anthologium Volume IV*. (Eds. C. Wachsmuth & O. Hense). Berlin: Apud Weidmannos.
- Von Arnim, H. (1964). *Stoicorum Veterum Fragmenta Vol. I-IV*, Stuttgart: Teubner.
- Vottero, D. (1998). *Lucio Anneo Seneca: I Frammenti*. Bologna: Patron.

Öz: “Evlilik felsefe yapmaya engel midir?” gibi bir soru ilk bakışta tuhaf görünebilir ve hatta sorunun felsefi bir soru olmadığı bile iddia edilebilir. Ne var ki bu “tuhaf” soru, Stoacı Musonius Rufus’a bizzat sorulur ve filozof bu soruya yanıt vermeye çalışırken hem örnek aldığı evli filozoflara atıf yapar hem de evlilik yaşamının felsefi bir yaşam olduğunu pek çok kanıtla temellendirir. Roma dönemi ve özellikle geç dönem Stoacılık söz konusu olduğunda bu soruya benzer pek çok sorunun tartışıldığı görülür. Gündelikte ilgili pek çok acil soru, felsefi temellendirmelerle yanıtlanır ve bu yaklaşım Roma’nın ve Roma Stoacılığın felsefeye yönelik tutumunu anlamayı sağlar. Bu çalışmada retorik olarak sorulan bu soru aracılığıyla Musonius Rufus ve Hierokles’in evliliğe ilişkin görüşleri ele alınmakta ve gündelik bir meselenin felsefi bir yaşam biçimi olarak nasıl önerilebildiği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stoacılık, evlilik, oikeiōsis, yükümlülük, Musonius Rufus, Hierokles.

